

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De waarheid hooger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941

van de Haterd, L.A.G.J.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van de Haterd, L. A. G. J. (2008). *De waarheid hooger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941*. [, Universiteit van Amsterdam]. In de Knipscheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 8 De fondsformule van uitgeverij De Gemeenschap

8.1 Inleiding

Zoals de doelen en opvattingen van de redactie van een tijdschrift leiden tot het redactionele beleid en de bladformule, zo leiden de doelstellingen van een uitgeverij en de opvattingen van de directie tot de fondsformule van een uitgeverij. Onder fondsformule versta ik het geheel van de verschillende genres en onderwerpen zoals deze over de gehele periode van het bestaan van de uitgeverij gepubliceerd worden. Als er in de loop van de jaren geen genres of onderwerpen verdwijnen of worden toegevoegd, dan is er sprake van een vaste fondsformule. Als er wel nieuwe genres of onderwerpen worden geïntroduceerd of bestaande geëlimineerd, dan is er sprake van een wijziging van de fondsformule. Ik spreek ook van verandering van de fondsformule als er een aanzienlijke vergroting of verkleining van het aantal uitgaven binnen één genre of onderwerp plaatsvindt.⁵⁹³

In dit hoofdstuk presenteer ik de resultaten van mijn kwantitatieve onderzoek naar de teksten van uitgeverij De Gemeenschap. In hoofdstuk 7 heb ik reeds een algemene karakteristiek gegeven van de uitgeverij, daarom volsta ik hier met een paar samenvattende en aanvullende opmerkingen.

Fondslijst

Naast literatuur (zowel proza, poëzie, essays als toneel) geeft De Gemeenschap vanaf het begin ook andere boeken uit: werken over religie en politiek, maar ook bladmuziek, zangbundels, kinderliteratuur, wiskundeboeken en biografieën. In totaal gaat het om 143 uitgaven.⁵⁹⁴ In bijlage I en bijlage II heb ik een alfabetische en een chronologische fondslijst opgenomen van de boeken die De Gemeenschap tussen 1925 en 1941 uitgegeven heeft.⁵⁹⁵ Nadere bibliografische gegevens zijn ontleend aan het archiefmateriaal van het Letterkundig Museum in Den Haag en van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Het gaat hierbij om catalogi, prospectussen, reclamefolders en dergelijke. Ook *De Gemeenschap* zelf is een belangrijke bron, want veel van de boeken van de uitgeverij worden aangekondigd in het tijdschrift. Problematisch hierbij is dat soms ook boeken aangekondigd worden, die vervolgens niet verschijnen en ook nooit verschenen zijn. Voorbeelden hiervan zijn *Reisfilm* (aangekondigd met foto's en een omslag van Otto van Rees) en *Asphalt*, beide van Albert Kuyle. Ook het aangekondigde boek *Houtsneden* van Jozef Cantré is nooit verschenen. Een ander probleem is dat er nogal wat boeken zijn, die de directie in het Gemeenschap-fonds opgenomen heeft, maar die nooit door De Gemeenschap uitgegeven zijn. Het gaat hierbij meestal om boeken van bevriende uitgevers die failliet gingen en waarvan De Gemeenschap de restexemplaren opkocht en zelf op de markt bracht. Dat waren overigens zeker geen willekeurig gekozen titels, maar boeken die bewust geselecteerd werden omdat ze in het profiel van het eigen fonds pasten. Een voorbeeld hiervan is het boek *Het witte gevaar* van Erich Wichman, uitgegeven in 1928 door de Maastrichtse uitgeverij Leiter-Nypels met tekeningen van Han Jelinger en een droge naaldets van Wichman zelf. Een ander voorbeeld betreft vier Van-Ostaijenuitgaven (*Vogelvrij*, *Het bordeel van Ika Loch*, *De trust der vaderlandsliefde* en *Bezette stad*), die halverwege de jaren twintig, “zonder veel resultaat” zoals Eugène de Bock zich herinnert,⁵⁹⁶ bij kleine avantgardistische Antwerpse uitgevers als De Witte Raaf, Sienjaal en De Driehoek verschenen waren en in 1928 door De Sikkel overgenomen. Door verkoop via de Gemeenschap-kanalen probeert De Bock zijn afzetgebied in Nederland te vergroten. Een voorbeeld uit de jaren dertig betreft een drietal poëziebundels van de Brabantse dichter Paul Vlemminx. *De hof der jonkheid*, *Speciosa deserti* en *Ontginningen* waren oorspronkelijk uitgegeven door Het Venster in Asten, begin jaren dertig nog een concurrent, maar door de toetreding van Louis de Bourbon, die uit de *Venster*-groep voortkwam, tot de redactie van *De Gemeenschap*, was verkoop via de gelijknamige uitgeverij mogelijk geworden.

8.2 Marktpositie en public relations

Met een fonds van 143 uitgaven in 17 jaar behoort De Gemeenschap in het interbellum tot de middelgrote uitgevers. Er waren tientallen kleinere uitgeverijen, maar ook verschillende grotere zoals Van Dishoeck, Brusse, Brand, Querido en Stols, om maar eens enkele bekende voorbeelden te noemen.⁵⁹⁷ In de presentatie van het kwantitatief onderzoek in paragraaf 8.5 bereken ik aan de hand van een beargumenteerde schatting van het aantal drukken en de oplage per druk het totaal aantal verkochte exemplaren. Ik beperk mij hier tot een algemene introductie.

Oplages

De oplage van de boeken is meestal niet groot:⁵⁹⁸ deze varieert in de regel van 150 tot 1000 exemplaren.⁵⁹⁹ Hiervan zijn altijd enkele exemplaren niet voor de handel bestemd, maar voor vrienden van de auteur, illustrator, drukker en uitgever. Ze zijn op speciaal papier en/of met meer kleuren gedrukt, of van een originele illustratie voorzien, met de hand gebonden of ingekleurd, genummerd en gesigneerd. Vaak zijn deze exemplaren van een opdracht voorzien. Van sommige boeken wordt een luxe editie uitgegeven die wel voor de handel bestemd is en die in de jaren dertig al een flink bedrag kost.⁶⁰⁰

Van de meeste boeken is nooit een tweede druk verschenen, maar er zijn ook bestsellers: *Zuid-Zuid-West* van Helman bijvoorbeeld dat bij De Gemeenschap zeven drukken beleeft. Of *Porta Nigra* van Marsman uit 1934 waarmee hij de Van de Hoogtprijs wint en dat voor de oorlog vier drukken krijgt.

Sommige van de door De Gemeenschap uitgegeven boeken bereiken enorme oplagen en stellen de uitgeverij in staat prestigieuze, maar commercieel minder aantrekkelijke boeken te verzorgen. Het beste voorbeeld hiervan is het *Dagelijksch misboek voor de jeugd* dat in 1930 verschijnt en waarvan binnen een jaar 13.000 exemplaren verkocht worden, een aantal dat bijna even groot is als het totale aantal van de rest van het fonds in die periode.

Reclame en pr

De uitgaven van uitgeverij De Gemeenschap bevatten geen reclame of advertenties voor andere uitgeverijen, drukkers, boekhandels of andere bedrijven zoals we dat wel gezien hebben in het tijdschrift (zie hoofdstuk 5.3). Wat wel regelmatig gebeurt, is dat de uitgeverij reclame maakt voor andere uitgaven van het eigen fonds. Dat wordt, voor zover ik geconstateerd heb, uitsluitend gedaan op de naar binnen gevouwen flappen van het stofomslag. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de stofomslagen van *Genesisius*, *Hart zonder land*, *Torso*, *Groot Nederland en wij*, *Zand*, *Gelakte hersens* en *Nis en Nimbus*, allemaal uitgaven uit de periode 1927-1933, die door Kuyle op de markt gebracht zijn, waarschijnlijk ook nog de titels van 1933, ook al was hij toen al net uitgever af. Ik heb in alle boeken van het fonds maar één keer een stofomslag gevonden met een reclame voor het tijdschrift *De Gemeenschap*. Een reclame die vooral de Europese oriëntatie van het tijdschrift benadrukt; niet vreemd want de advertentie staat op de achterkant van het omslag van *Genesisius* van Henri Ghéon, de Nederlandse vertaling van een Franse toneeltekst die enige bekendheid genoot in de Europese literatuur omdat hij eerder al door de Parijse uitgever Plon uitgegeven was in de beroemde reeks *Le Roseau d'or*. De desbetreffende reclametekst luidt als volgt:

DE GEMEENSCHAP

Het bloeiende tijdschrift der jonge gedachte in Nederland.
Een maandschrift met Europeesche vermaardheid.

Het eenigste tijdschrift dat U volledig op de hoogte houdt met
de ontwikkeling van leven en kunst in Holland en daarbuiten.

Schitterend geïllustreerd. Iedere maand een andere omslag van de beste Europeesche kunstenaars.

Godsdienst, Litteratuur, Muziek, Schilderkunst, Plastiek, Economie.
Actueele Kronieken.

Per jaar fl. 10.50 fr.p.p Buitenl. fl. 12.00
Vraagt gratis proefnummers

DE GEMEENSCHAP
UITGEVERS UTRECHT

De uitgeverij maakte niet alleen reclame via de stofomslagen van de boeken. Dat deed ze ook met catalogi, prospectussen, maandberichten en bestelbiljetten. Incidenteel met ander pr-materiaal, bijvoorbeeld een bladwijzer met op de voorzijde een houtsnede van Jozef Cantré en op de achterzijde een aantal titels van nieuwe uitgaven. Er bestaan twee versies van, een uit december 1926 en een van 1927. Een ander voorbeeld is een modernistisch vormgegeven vouwblad, in 1929 ontworpen door Paul Schuitema, met daarop alle beschikbare titels van Helman.

De diverse catalogi en prospectussen, die over het algemeen typografisch zeer modern vormgegeven zijn, geven nooit een verantwoording van de opvattingen achter de inhoud en de samenstelling van het fonds. Het fonds bestaat zoals gezegd uit literatuur, kunst, politiek-maatschappelijke en levensbeschouwelijke teksten en weerspiegelt daarmee dezelfde opvattingen over 'kunst en leven' zoals die in het tijdschrift geformuleerd werden in de stukken van Jacques Maritain en in diverse redactionele verantwoordingen. De meeste van de pragmatische gebruiksteksten (kinderboeken, zangbundels, kerkelijke boeken) stonden in dienst van het (katholieke) gemeenschapsleven.

8.3 Indeling in periodes

De breuken in de geschiedenis van uitgeverij De Gemeenschap vallen niet samen met die van het tijdschrift. De directeur van de uitgeverij was verantwoordelijk voor de inhoud en de vormgeving van het boekenfonds en voor de publicatie en de vormgeving van het tijdschrift. Voor de inhoud van het tijdschrift was de redactie verantwoordelijk. De conflicten en breuken in de redactie hebben vanzelfsprekend ook hun impact gehad op de directie, maar ze hebben niet geleid tot een conflict tussen redactie en directie of tussen bestuur en directie.

Toch is er wel sprake van veranderingen in het directoraat van de uitgeverij.

De zestienjarige geschiedenis van uitgeverij De Gemeenschap is in te delen in drie periodes:

November 1925 – oktober 1932: de periode Kuyle.

November 1932 – oktober 1935: de periode Vos.

November 1935 – oktober 1941: de periode Nelissen/Vos.

Deze directiewisselingen hebben steeds te maken met financiële problemen in de uitgeverij en niet met meningsverschillen of conflicten over de artistieke of politieke profilering van het fonds.

Kuyle was in de eerste periode zowel artistiek als financieel directeur. Na eerdere financiële problemen in 1929 liepen de uitgaven in 1932 in relatie tot de inkomsten zo hoog op dat Kuyle het veld moest ruimen. Het bestuur gunde hem dat hij de eer aan zichzelf kon houden. Vos volgde hem als directeur op, maar omdat hij er niet in slaagde het fonds rendabel te maken, moest hij vanaf november 1935 het directoraat delen: Vos bleef artistiek directeur en Nelissen werd door het bestuur van de Stichting aangesteld als financieel directeur.

De geschiedenis van de uitgeverij kan ook in twee periodes ingedeeld worden als het tijdperk Vos/Nelissen samengevoegd wordt. Voor dit laatste pleiten drie argumenten. Ten eerste vormt november 1935 geen echte breuk, want Vos blijft aan. Er is geen sprake van een conflict tussen directeur en bestuur. Ten tweede is de periode waarin Vos alleen directeur is, slechts kort; er verschijnen weinig boeken, deels door de economische crisis, deels door het interne conflict in de redactie van het tijdschrift tussen Kuyle en Van Duinkerken en deels door het weinig dynamische karakter waarmee Vos leiding gaf aan de uitgeverij. Het aantal is zelfs zo klein (10 uitgaven) dat conclusies op basis hiervan alleen met enige voorzichtigheid getrokken kunnen worden. Ten slotte worden in de periode Vos alleen boeken uitgegeven van auteurs die Kuyle al bij de uitgeverij betrokken had (Bordewijk, Revis, Schreurs, Van Tichelen en Marsman). Ook het overleg met Streuvels over zijn bewerking van *De rampzalige Kaproen* is al door Kuyle gestart.⁶⁰¹

Ik heb er in dit hoofdstuk voor gekozen om de periode Vos-Nelissen zowel in haar geheel te laten zien als in de onderdelen Vos en Nelissen/Vos. De tabellen worden er iets minder inzichtelijk door, maar ze geven wel veel extra informatie. Met name is alleen zo vast te stellen wat de betekenis van C. Vos is geweest voor het fonds van de uitgeverij en wat de gevolgen zijn van de aanstelling van Henri Nelissen als financieel directeur.

8.4 Verantwoording van het kwantitatieve onderzoek naar de uitgaven van het fonds van De Gemeenschap

Om te onderzoeken hoe het fondsprofiel eruit zag, welke auteurs door de directie ingezet werden voor de profilering van de uitgeverij en welke gevolgen het vertrek van Kuyle in november 1932, de opvolging door Vos en de aanstelling van Henri Nelissen als zakelijk directeur in november 1935 hebben gehad voor het karakter en de samenstelling van het uitgeverijfonds, heb ik elke uitgave in een database (Access) ingevoerd en ingedeeld in een tabel met 19 verschillende kolommen. In totaal gaat het om 143 uitgaven die verschenen zijn in een periode van 16 jaar tussen november 1925 en oktober 1941.

In de tabel worden de volgende kolommen onderscheiden:

Kolom 1	het nummer van de uitgave (dit is een automatisch volgnummer)
Kolom 2	de titel van de uitgave
Kolom 3	de auteur van de uitgave
Kolom 4	de plaats van uitgave
Kolom 5	het jaar van uitgave
Kolom 6	het genre met een onderverdeling in verhalend proza, poëzie en toneel.
Kolom 7	het onderwerp van de uitgaven met een beschouwende tekst over kunst, literatuur, religie/levensbeschouwing of politiek/maatschappij.
Kolom 8	de taal waarin de uitgave verschenen is en of het om een vertaling gaat.
Kolom 9	de naam van de ontwerper of de kunstenaar die de band en/of het omslag ontworpen of getekend heeft.
Kolom 10	de techniek met een onderverdeling in letterontwerp, houtsnede, tekening en foto(montage). Andere technieken worden niet gebruikt.
Kolom 11	de naam van de illustrator
Kolom 12	de techniek van de illustratie(s) met een onderverdeling in houtsnede, tekening en foto(montage). Andere technieken worden niet gebruikt.
Kolom 13	de typograaf en/of de drukker
Kolom 14	het figuratieve of constructieve karakter van het omslag en/of de illustraties
Kolom 15	de functie van de illustratie met een onderverdeling in religieuze, politiek-maatschappelijke en literair- of kunsthistorische functie (bijvoorbeeld een

	schrijversportret of een kunstreproductie). Als geen van deze functies aan de orde is (dat is vooral bij literaire uitgaven het geval), is er sprake van een decoratieve functie.
Kolom 16	het aantal illustraties in de tekst
Kolom 17	de oplage van de uitgave
Kolom 18	een coproductie en de naam van de mede-uitgever.
Kolom 19	het aantal bladzijden van de uitgave

Per uitgave heb ik gemiddeld twaalf gegevens ingevoerd, in totaal bevat de tabel uitgaven van De Gemeenschap dus $143 \times 12 =$ ruim 1700 data. Deze zijn lang niet allemaal verwerkt in dit hoofdstuk. Ik beperk me tot wat in relatie tot mijn onderzoeksvragen relevant is.

8.5 Resultaten van het kwantitatieve onderzoek naar de uitgaven van het fonds van De Gemeenschap

8.5.1 Algemene introductie

Het fonds van De Gemeenschap bestaat in totaal uit 143 uitgaven. In mijn boek *Om Hart en Vurigheid* vermeld ik nog een fondslijst van 144 boeken. Van die lijst heb ik na nieuw onderzoek 3 boeken geschrapt. Het gaat om de beide boeken van Jan Rentinga (*Arie* en *Een jaar buiten*) waarvan in januari 1928 in *De Gemeenschap* aangekondigd wordt dat ze “ter perse” zijn gegaan. Op basis daarvan heb ik eerder geconcludeerd dat ze ook wel verschenen zouden zijn. Inmiddels staat voor mij vast dat dat niet het geval is. Daarvoor heb ik een groot aantal aanwijzingen: de boeken komen in geen enkele verkoopcatalogus van De Gemeenschap voor, ze staan op geen enkele voorraadlijst, er is geen reclame waarin ze te koop aangeboden worden en ik kan ze in geen enkele bibliotheek in Nederland vinden. Wel vind ik beide titels in het fonds van een andere uitgever, in beide gevallen later uitgegeven. *Een jaar buiten* is in 1930 verschenen bij het St. Gregoriushuis in Utrecht en *Arie* is in 1936 gepubliceerd door uitgeverij Helmond. Dit laatste boek wordt bovendien in datzelfde jaar bij een prijsvraag voor het beste oorspronkelijk katholieke jeugdboek met de eerste prijs beloond, iets wat, naar ik aanneem, niet gebeurd zou zijn als het acht jaar eerder al eens uitgegeven was.

Het derde boek dat ik uit de fondslijst geschrapt heb, is *Revolutietij* van professor Willem Pompe. Dit boek had ik opgenomen in de fondslijst omdat in *De Gemeenschap* van juli 1930 deze titel genoemd wordt met de toevoeging “Deze week verschijnt”. Ook deze titel komt in geen enkele catalogus, advertentie, voorraadlijst of bibliotheek voor. Van deze brochure neem ik overigens aan dat hij wel verschenen is, maar onder een andere titel, nl. *Het keerpunt van het maatschappelijk leven*. De eerste regel van deze in hetzelfde jaar 1930 bij De Gemeenschap verschenen brochure luidt: “Wij leven in een tijd van revolutie.” Deze openingszin en de verschijningsdatum maken het aannemelijk dat het aanvankelijk de bedoeling was de brochure te laten verschijnen onder de titel *Revolutietij*, maar dat op het laatste moment voor een andere titel is gekozen.

In vergelijking met de vorige fondslijst zijn er ook twee uitgaven bij gekomen. Het gaat hierbij echter niet om nieuwe titels. In de fondslijst van 2004 heb ik de drie delen van het *Verzameld Werk* van Marsman uit 1938 als één titel in de lijst opgenomen, omdat het om een uitgave gaat die met één titel op hetzelfde moment op de markt is gebracht. In mijn proefschriftonderzoek ben ik toch van drie uitgaven uitgegaan, omdat het om drie zelfstandige boeken gaat. De inhoud van de boeken verschilt (poëzie, proza en kritisch proza), waardoor ze in aparte onderzoekscategorieën terecht zijn gekomen.

Omdat er wijzigingen in de fondslijst aangebracht zijn en deze fondslijst de basis vormt voor mijn onderzoek, heb ik de lijst in dit proefschrift opnieuw als bijlage opgenomen. Om verwarring te voorkomen heb ik de nummering van de fondslijst uit *Om hart en vurigheid*

gehandhaafd. Dat betekent dat de nummers van de niet verschenen boeken zijn overgeslagen en dat het *Verzameld Werk* van Marsman gesplitst is in deel a, b en c.

De uitgaven van De Gemeenschap verschillen, zoals eerder gememoreerd, nogal van karakter: het gaat om literatuur (verhalend proza, poëzie en toneel), om beschouwend proza over kunst, religie en politiek-maatschappelijke onderwerpen, om kinderboeken, muziekgaven, biografieën en wiskundeboeken. Het aantal bladzijden per uitgave varieert sterk: er zijn drie uitgaven met slechts twee pagina's (twee muziekgaven en de Lucas II-editie van het Kerstevangelie) en er is ook een uitgave van 707 bladzijden: het *Encyclopaedisch kerkelijk woordenboek* uit 1938. In totaal beslaat het fonds 16.897 bladzijden; gedeeld door 143 betekent dat 118 pagina's gemiddeld per uitgave.

Over het algemeen kan gezegd worden dat in de periode Kuyle meer uitgaven van kleine omvang gepubliceerd zijn dan in de periode Vos/Nelissen: de verschillende muziekgaven, het Kerstevangelie, het *Kerstlied*, de *Ballade du jeune marin*, een aantal brochures, de Domreeks, al deze uitgaven met weinig pagina's dateren uit de periode Kuyle. Dit heeft ongetwijfeld te maken met zijn voorliefde voor bibliofoon vormgegeven boekjes.

8.5.2 Oplagecijfers

Ook de oplage van elke uitgave varieert sterk. De kleinste oplages (voor zover bekend en dat is het geval bij 30 van 143 uitgaven) betreffen 30 exemplaren voor het eenactertje *Voorjaarsmode* van Albert Helman en 50 exemplaren voor het door Charles Eijck met de hand ingekleurde *Kerstlied*. De vier bibliofoon boekjes van de DOM-serie (*Rembrandt, de realist* van Bruning, *De Vliegende Hollander* van Marsman, *De apologie van den misdadiger* van Ritter en *Litanie* van Van Schagen) kennen een oplage van 150, alleen van de *Litanie* zijn er 180 gedrukt. Ook de cassette met vier deeltjes *Van St. Franciscus*, voorzien van tekeningen van Jozef Cantré, is met 250 exemplaren betrekkelijk zeldzaam. Alle andere uitgaven zitten tussen de 300 en de 1100 exemplaren. Marsmans *De lamp van Diogenes* (1000), *Het wereldorgel* van Van Duinkerken (1030) en *De vijf vingers* van Marsman (1100) zijn de literaire titels met de hoogste oplagecijfers. Een echt grote oplage is er maar één en dat is het zangbundeltje *Galmgaten*. Ondanks de hoge oplage van maar liefst 5000 is het heden ten dage een zeldzaam boekje. De meeste bundeltjes zijn versleten en weggegooid, het was tenslotte een echte gebruikstekst.

Niet alleen een hoge oplage, ook het aantal drukken zegt iets over het bereik van de boeken van De Gemeenschap. Het meest verkochte boek van het uitgeverfonds is zonder twijfel het *Dagelijksch misboek voor de jeugd*. Van dit in 1930 verschenen mismaal waren getuige de maandelijks verschijnende advertenties in *De Gemeenschap* ruim een jaar later al 13.000 exemplaren verkocht. Het misboek moet vele drukken gekend hebben, maar het precieze aantal en ook de oplage van elke druk zijn onbekend.

De grote oplages van gebruiksteksten als *Galmgaten* en *Dagelijksch misboek* stelden de uitgeverij in staat minder commerciële uitgaven als de bibliofoon dichtbundels *Sine nomine* van Engelman en *Het wereldorgel* van Van Duinkerken te publiceren. Overigens zegt een grote oplage of een groot aantal drukken weinig over de huidige zeldzaamheid, want ik ben al meer dan tien jaar op zoek naar het *Dagelijksch misboek* en heb het tot op heden nog steeds niet gevonden.

Andere commerciële toppers uit het fonds zijn het *Encyclopaedisch kerkelijk woordenboek* (6 drukken), *Zuid-Zuid-West* van Helman (7), *Porta nigra* van Marsman (4), *De laatste cowboy* van Meekel (4), de brochure *Anti-schund* (4), *Van 1 x 1 naar integraal* (3), *Paradise regained* van Marsman (3) en *Van pij en burnous* van Helman en Kuyle (3). Daarna volgen nog 18

boeken met 2 drukken en 116 uitgaven waarvan, zover mij bekend, slechts één druk verschenen is.

De gemiddelde oplage van de 30 boeken van De Gemeenschap waarvan de cijfers bekend zijn is 650. Omdat hier zowel zeer kleine als zeer grote oplages tussen zitten, durf ik dit aantal wel te transponeren naar het gehele fonds. Dit gemiddelde als schatting voor het gehele fonds zal eerder aan de lage kant zijn dan aan de hoge omdat de oplages vanaf 1935, als Nelissen zakelijk directeur is geworden, waarschijnlijk eerder hoger dan lager zijn dan in de periode Kuyle.

Als het aantal drukken, voorzover bekend, opgeteld wordt, kom ik op ongeveer 200. In totaal zijn dan naar schatting $650 \times 200 = 130.000$ exemplaren bezorgd door uitgeverij De Gemeenschap.

8.5.3 Plaats van uitgave

De plaats van uitgave is van november 1925 tot november 1935 onveranderd Utrecht, daarna steeds Bilthoven. Het is duidelijk dat deze verandering van standplaats van de uitgeverij met de aanstelling van zakelijk directeur Henri Nelissen te maken heeft, die zijn eigen uitgeverij in Bilthoven had en daar ook woonde. In de tien jaar dat De Gemeenschap zijn hoofdzetel in Utrecht had, zijn er 96 boeken uitgegeven, waarvan 86 onder het directoraat van Kuyle en 10 onder Vos. In de periode 1935-1941 zijn onder het directoraat van Nelissen en Vos 47 uitgaven vanuit Bilthoven gerealiseerd.

8.5.4 Jaar van uitgave

1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
6	1	12	17	15	16	13	6	8	2	0

Tabel 8.1 Uitgaven in Utrecht per jaar

Aan de tabel is duidelijk af te lezen dat de topjaren van de uitgeverij lagen in de periode 1927-1931. Het lage aantal in 1926 heeft te maken met de afwezigheid van Kuyle in dat jaar: hij was gedurende 8 maanden samen met Albert Helman op reis in Noord-Afrika (zie hoofdstuk 7.5). Het dalend aantal na 1931 valt te verklaren tegen de achtergrond van de economische recessie en de financiële problemen die deze voor de uitgeverij met zich meebracht. Deze ontwikkeling leidt tot het uiteindelijke vertrek van Albert Kuyle als directeur. Het lage aantal in 1934 en 1935 wordt veroorzaakt door een combinatie van factoren: de gevolgen van de splitsing in 1934, de beperkte financiële armslag van de uitgeverij en het weinig dynamische karakter van Vos. De twee uitgaven van 1935 hebben beide als plaats van uitgave Bilthoven en moeten dus in de laatste twee maanden van het jaar 1935 uitgekomen zijn.

1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
2	5	5	13	16	4	1

Tabel 8.2 Uitgaven in Bilthoven per jaar

In tabel 8.2 ontbreekt één boekje nl. het zangbundeltje *De Fluitevink* omdat daarvan geen jaar van uitgave bekend is. Het is wel een Bilthoven-uitgave, dus het is zeker van na 1 november 1935.

Aan de tabel is duidelijk te zien dat Nelissen en Vos ruim twee jaar nodig hebben gehad om weer enige vaart in de uitgeverij te krijgen. Na de topjaren 1938 en 1939 zakt de productie opnieuw in door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Hoewel er ook uitgeverijen zijn waarvoor de situatie na mei 1940 herstelt, is dat voor De Gemeenschap niet het geval als gevolg van financiële problemen en conflicten. Uitgeverij Stols bijvoorbeeld verdubbelde zijn omzet in 1941 en in het daarop volgende oorlogsjaar gebeurde dat nog een keer.⁶⁰² Deze

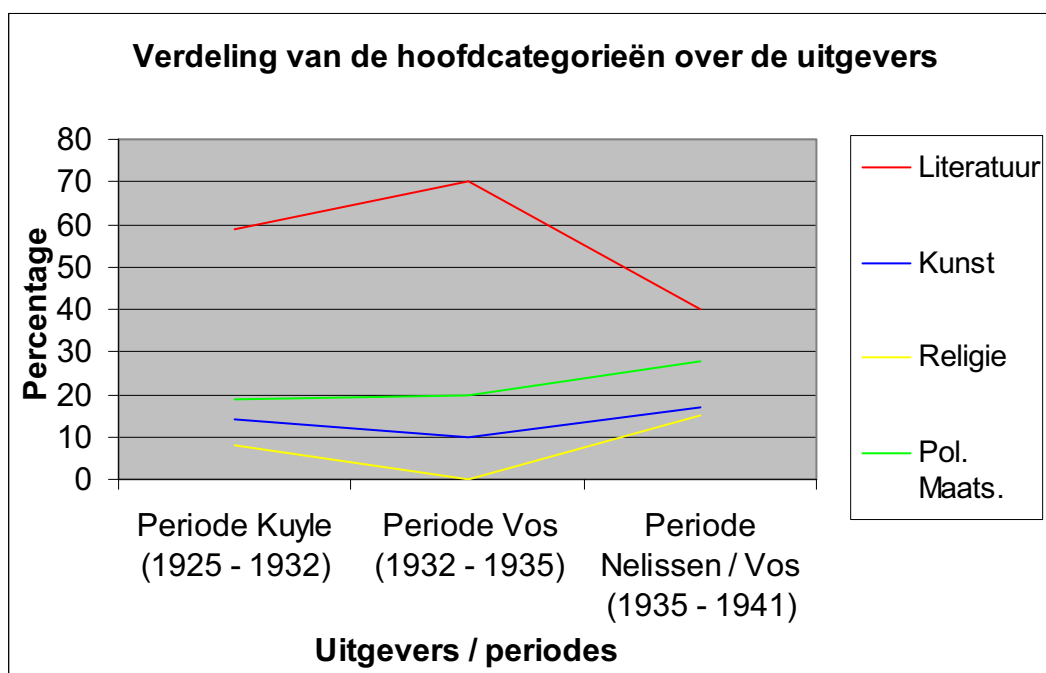

omzetstijging, waarin de clandestiene uitgaven, die contant of per postwissel aan Stols privé betaald werden en die niet in de boekhouding voorkwamen, niet eens meegenomen zijn, werd vooral veroorzaakt door de verkoop van oude voorraden uit de jaren twintig en dertig die hij toen aan de straatstenen niet kwijt had gekund, maar die in de oorlogsjaren, toen nieuwe titels spaarzamer werden en ander vermaak zeldzaam, grif verkocht werden.

8.5.5 Verdeling in hoofdcategorieën

	Aantal uitgaven	Literatuur primair+sec.	Kunst	Religie	Politiek-maatschappij
Periode Kuyle 1925-1932	84	59%	14%	8%	19%
Periode Vos/Nelissen 1932-1941	57	46%	16%	12%	26%
Periode Vos 1932-1935	10	70%	10%	0%	20%
Periode Nelissen/Vos 1935-1941	47	40%	17%	15%	28%
Totaal 1925-1941	141	54%	15%	10%	21%

Tabel 8.3 Verdeling van alle uitgaven over de hoofdcategorieën in percentage van uitgaven

Twee uitgaven zijn niet ondergebracht (vandaar een totaal van 141): het speciale Zuid-Limburgnummer⁶⁰³ bevat teksten uit alle categorieën, dus verandert niets aan bovenstaande percentages. De brochure *Missie en nationalisme* is een uitgave die deels bij religie hoort en deels bij politiek-maatschappelijk. Er zijn meer uitgaven die een deels-deels verdeling hebben, maar zij hebben allemaal wel een hoofddaccent en zijn daar ook ingedeeld; bij *Missie en nationalisme* was het hoofddaccent moeilijk te bepalen.

De categorie literatuur is een optelling van primaire literatuur (poëzie, verhalend proza en toneel) en secundaire literatuur (beschouwende teksten over literatuur). In tabel 8.4 is deze categorie nog eens uitgesplitst naar genre.

De categorie kunst bestaat in de periode Kuyle uit boeken over muziek, beeldende kunst en één boek over film. In de periode Nelissen/Vos gaat het alleen om muziekkuitgaven. Opvallend is verder dat de muziekkuitgaven uit de periode Kuyle allemaal dateren uit de periode 1925-1927 en allemaal bladmuziek betreffen; bij de muziekkuitgaven uit de periode Nelissen/Vos komt helemaal geen bladmuziek voor, maar gaat het twee keer om een zangbundel en zes keer om delen van de kerkmuziekreeks. Boeken over architectuur en over toneel komen niet voor in het fonds.

In de categorie politiek-maatschappelijk zijn in de periode Kuyle zeven kinderboeken meegeteld (8%) en in de periode Nelissen/Vos drie kinderuitgaven en twee wiskundeboeken. (samen 9%), omdat deze een pedagogische en daarmee een maatschappelijke functie hebben.

Bij nadere beschouwing van tabel 8.3 (en de onderliggende gegevens) valt een aantal zaken op:

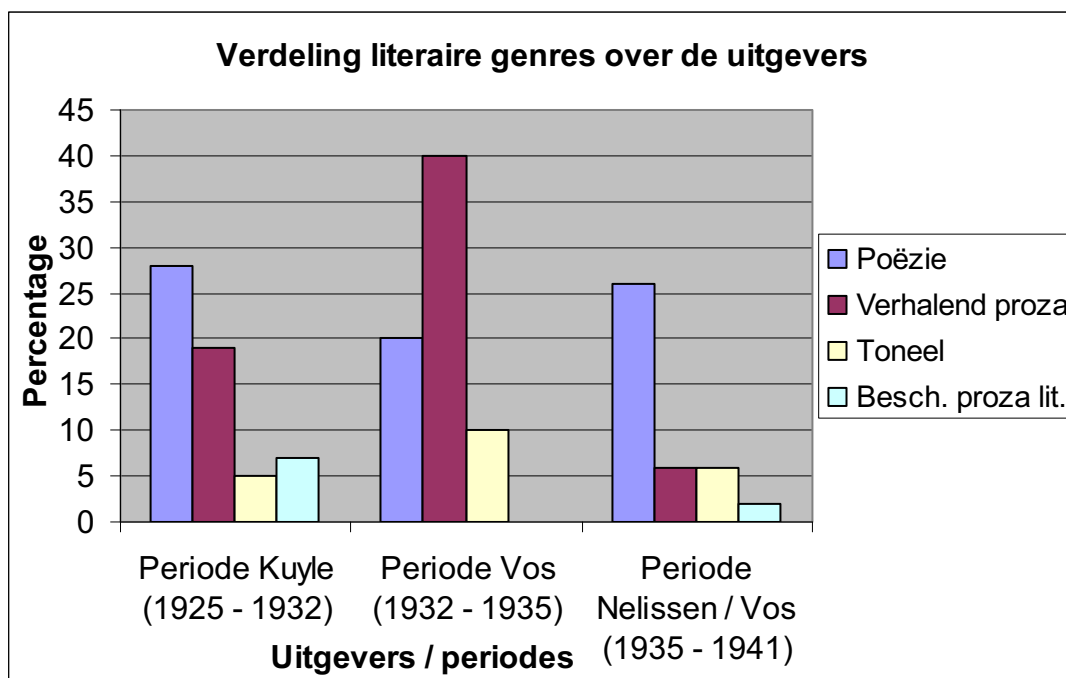
- in de periode Kuyle is meer literatuur uitgegeven dan in de periode Vos/Nelissen; vooral Nelissen is verantwoordelijk voor deze daling van het aandeel literatuur; als naar de periode van Vos alleen wordt gekeken, stijgt het aandeel literatuur juist; deze cijfers komen overeen met hun persoonlijke interesses;
- de categorie kunst lijkt vrij stabiel, maar binnen deze categorie verschuift de aandacht flink: in de periode Kuyle worden nog vijf uitgaven aan beeldende kunst gewijd, daarna geen enkele meer; in de categorie kunst is het aandeel muziek het grootst, in de periode Kuyle gaat het dan om bladmuziek, in de periode Vos/Nelissen gaat het vooral om uitgaven óver muziek;
- de bijzondere interesse van Kuyle voor religie en zijn radicale stellingname op politiek-maatschappelijk gebied hebben niet geleid tot een bijzonder groot aantal religieuze of politiek-maatschappelijke uitgaven: respectievelijk 8% en 19% (als de kinderboeken niet meegeteld worden 11%) van het fonds. Er zijn tijdens zijn directoraat geen anti-feministische boeken of pro-Mussolini boeken verschenen om maar eens twee van zijn fascinaties uit die tijd te noemen; deze uitkomst is opmerkelijk als je een vergelijking maakt met zijn rol als medewerker/redactielid van het tijdschrift;
- in de periode Vos-alleen verschijnt geen religie, in de periode Vos/Nelissen relatief meer dan in de periode Kuyle; de conclusie lijkt derhalve gerechtvaardigd dat dit vooral door Nelissen komt. Ook het karakter van de religieuze uitgaven verandert: in de periode Kuyle overheersen uitgaven die contemplatief, mystiek of bijbels van karakter zijn,⁶⁰⁴ in de periode Nelissen/Vos zijn er verschillende kerkelijke uitgaven en gaan de boeken meer over de kerkelijke leer⁶⁰⁵ en organisatie dan over (bijbelse) spiritualiteit; ook hier komen de uitkomsten overeen met de persoonlijke belangstelling van de uitgevers;
- het verschil in 'commerciële' uitgaven in de periode Kuyle in vergelijking met de periode Nelissen/Vos is minder groot dan op basis van de beeldvorming over de drie uitgevers verwacht kon worden; Bijvoet⁶⁰⁶ beschrijft de drijfveer van Kuyle als een "mengeling van idealisme en zakelijkheid", Vos als een artistiek en onzakelijk uitgever en Nelissen alleen als "zakenman": in de periode Kuyle werden al zeven kinderboeken uitgegeven (daarna nog maar drie) en ook het *Dagelijksch misboek voor de jeugd* was een zeer populaire uitgave, de kurk waarop de uitgeverij in de crisisjaren 1930/1931 dreef. Nelissen en Vos gaven buiten de kinderboeken nog twee populaire wiskundeboeken uit en twee zangbundels, maar verder is er bij nadere beschouwing toch niet zo veel commercieels aan het fonds te ontdekken;
- de categorie politiek-maatschappelijk komt in de periode Kuyle pas in 1928 voor het eerst voor en de aandacht voor dit aspect komt pas echt op gang vanaf 1930 als de ene

na de andere brochure verschijnt met reacties op politiek-maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland; er wordt niet gereageerd op actuele ontwikkelingen in het buitenland; de categorie politiek-maatschappelijk neemt in de periode Vos/Nelissen toe; dit wordt met name veroorzaakt door een aantal politiek-maatschappelijke teksten over de Spaanse burgeroorlog (*Wordt Nederland een tweede Spanje?*, *Een katholiek Spanjaard over Spanje* en *Het beleg van het Alcazar van Toledo*) en over het opkomend fascisme in Duitsland (*Die Republik der vierzehn Jahre, Hitler, zijn wording en wezen* en *Van Habsburg tot Hitler*).

Als we de categorie literatuur naar genre uitsplitsen, dan ontstaat het volgende beeld:

	Aantal uitgaven	Poezie	Verhalend Proza	Toneel	Beschouwend Proza over lit	Totaal literatuur
Periode Kuyle 1925-1932	84	28%	19%	5%	7%	59%
Periode Vos/Nelissen 1932-1941	57	25%	12%	7%	2%	46%
Periode Vos 1932-1935	10	20%	40%	10%	0%	70%
Periode Nelissen/Vos 1935-1941	47	26%	6%	6%	2%	40%
Totaal 1925-1941	141	27%	16%	6%	5%	54%

Tabel 8.4 Literaire genres per periode

Aan de tabel is af te lezen dat Kuyle meer poëzie, beschouwend en verhalend proza uitgaf dan Nelissen/Vos. Aan de uitsplitsing tussen Vos en Nelissen is duidelijk te zien dat dit bij het verhalend proza vooral komt door de invloed van Nelissen.

De genres poëzie en toneel verschillen niet veel in de diverse periodes. Let wel: de 40% score in de periode Vos geeft een vertekend beeld omdat er in die periode slechts 10 boeken uitgeven zijn.

De tendens bij het tijdschrift dat het aandeel poëzie in de loop van de jaren steeds stijgt, zien we niet terug in de ontwikkeling van de uitgaven van het fonds. Poëzie daalt zelfs een klein beetje. De tendens bij het tijdschrift dat verhalend proza en toneel eerst wat stijgen en in de laatste periode dalen, is bij het uitgeverijfonds precies hetzelfde.

8.6 Belangrijkste auteurs in kwantitatief opzicht

Als alle auteurs van het fonds van De Gemeenschap nader worden beschouwd, dan blijkt dat er tien auteurs meer dan twee boeken bij deze uitgeverij gepubliceerd hebben:

1. Albert Helman/Lou Lichtveld 12 uitgaven: 10 eigen publicaties + 2 vertaling/samenstelling
2. Anton van Duinkerken 12 uitgaven: 6 eigen publicaties + 6 samenstelling/vertaling/inleiding
3. H. Marsman 9 uitgaven: 6 eigen publicaties + 3 delen Verzameld Werk
4. Hendrik van Tichelen: 5 uitgaven
5. Jan Engelman: 4 uitgaven: 3 eigen publicaties + 1 samenstelling
6. Paul van Ostaijen, M.Revis, F. Bordewijk, Albert Kuyle, Jacques Schreurs: 3 uitgaven, allemaal eigen publicaties.

Tabel 8.6 Auteurs uit de periode 1925-1941

Deze groep wordt gevolgd door veertien auteurs die twee uitgaven bij De Gemeenschap op hun naam hebben staan. Er is een duidelijke relatie tussen de in kwantitatieve zin belangrijkste auteurs van de uitgeverij en die van het tijdschrift. Albert Helman, Anton van Duinkerken en Jan Engelman scoren ook bij het tijdschrift hoog (zie tabel 4.1). Een dergelijke overeenkomst is niet ongewoon. Men kan in de jaren dertig eenzelfde relatie zien tussen de auteurs van Nijgh en Van Ditmar en het door haar uitgegeven tijdschrift *Forum*.⁶⁰⁷ Opvallend is, als een vergelijking gemaakt wordt met de auteurs van het tijdschrift, dat Ab van Oosten en Henk Kuitenbrouwer, die bij het tijdschrift in de top 5 van in kwantitatief opzicht belangrijkste auteurs staan, bij de boekuitgaven ontbreken: Van Oosten heeft slechts één uitgave bij De Gemeenschap gepubliceerd en Henk Kuitenbrouwer geen enkele.⁶⁰⁸ Omgekeerd geldt dat Helman en Marsman veel hoger staan dan in het tijdschriftlijstje en dat Van Tichelen zelfs geen enkele bijdrage aan het tijdschrift heeft geleverd. Dit heeft te maken met het feit dat het bij hem om vijf kinderboeken gaat en kinderen niet tot de doelgroep van het tijdschrift gerekend kunnen worden.

Wanneer je het aantal bijdragen van deze top 6 auteurs per periode bekijkt, is het beeld als volgt:

1. Helman 12
2. Van Duinkerken 8
3. Marsman 5
4. Van Tichelen 4
5. Van Ostaijen, Kuyle, Engelman 3
6. Revis, Bordewijk, Schreurs 1

Tabel 8.7 Auteurs in de periode Kuyle 1925-1932

1. Bordewijk en Schreurs 2

2. Marsman, Van Tichelen, Revis 1

Tabel 8.8 Auteurs in de periode Vos 1932-1935

1. Van Duinkerken 4

2. Marsman 3

3. Revis, Engelman 1

Tabel 8.9 Auteurs in de periode Nelissen/Vos 1935-1941

De gegevens van tabel 8.8 en 8.9 zeggen niet alles, omdat afspraken over uit te geven boeken vaak al een à twee jaar van te voren gemaakt worden. De afspraken over de uitgegeven boeken in de periode Vos zijn vrijwel zeker allemaal nog door Kuyle gemaakt. Het zijn ook typische Kuyle-auteurs (Bordewijk en Revis door een gezamenlijke interesse voor de Nieuwe Zakelijkheid en Marsman en Schreurs door vriendschapsbanden). Uit het overzicht blijkt dat Vos en Nelissen geen typisch ‘eigen’ auteurs hadden die door de uitgever aan de uitgeverij gebonden waren. Het meest gaat dit nog op voor auteurs als Joseph Roth en Gert Schreiner die in de periode 1935-1938 regelmatig en ook voor langere tijd in Nederland verbleven en veel contact (ook vriendschappelijk) hadden met Vos en Van Duinkerken.

Opvallend is dat De Gemeenschap van Marsman als niet-katholieke auteur zo veel boeken heeft uitgegeven, en dat niet alleen in de periode 1926-1929 waarin Goedegebuure zijn katholieke periode plaatst,⁶⁰⁹ maar ook in de periode daarna. Met negen boeken (op een literaire productie van ruim zeventig uitgaven) is het standpunt van Hans Anten (zie hoofdstuk 1.2.15 en 1.2.19), dat Marsman voor De Gemeenschap geen representatieve auteur is, moeilijk vol te houden. Dat geldt voor de periode 1926 tot 1930 waarin hij een regelmatig bijdragende medewerker is van het tijdschrift, maar dat geldt zeker voor de uitgeverij die tussen 1927 en 1934 zijn belangrijkste uitgever is, die in die periode ongeveer de helft van zijn werk uitgegeven heeft. Na 1934 wordt Querido zijn belangrijkste uitgever, maar dan is zijn meest creatieve periode reeds voorbij. Bij Querido verschenen nog slechts een door de kritiek als mislukt beschouwde roman, studies over Gorter en Ter Braak en de dichtbundel *Tempel en Kruis*.

Niet alleen om kwantitatieve redenen is Marsman in mijn ogen wel degelijk een representatieve auteur voor De Gemeenschap, om kwalitatieve redenen evengoed. Kieft 2006 heeft erop gewezen dat Marsman zich ook in de jaren dertig intensief heeft beziggehouden met het geloof. Dat blijkt ondermeer uit zijn correspondentie met Henri Bruning, met wie hij na de dood van diens broer Gerard betrekkingen had aangeknoopt. Aan de hand van de briefwisseling met Henri Bruning en de analyse van enkele van zijn gedichten beschrijft Kieft dat de religieuze zoektocht van Marsman uit de jaren twintig allerminst was afgelopen. Zijn religieuze worsteling tussen enerzijds zijn gehechtheid aan de aardse realiteit en anderzijds de droom van het paradijs is ook in de jaren dertig nog volop aan de gang.⁶¹⁰ “Marsmans conflictueuze geloofsbeleving verschilde eigenlijk amper van die van de jongkatholieken. Volgens Henri Bruning was het persoonlijke gevecht om en met het geloof de meest ultieme vorm, zelfs het ‘hart’ van het katholicisme.”⁶¹¹ In deze polemiek tussen Kieft en Goedegebuure is het in het kader van mijn proefschrift overigens niet zozeer van belang wie er nu precies gelijk heeft, belangrijk voor mij is de vaststelling dat Marsman gedurende zijn hele bestaan als schrijver thema’s heeft aangesneden die kenmerkend zijn voor katholieken. Of Marsman nu zelf wel of niet katholiek was – dat was hij overigens niet – is daarbij helemaal niet zo relevant, het gaat er mij om dat hij wel degelijk representatief genoemd kan worden voor een fonds als dat van De Gemeenschap.

8.7 Buitenlandse oriëntatie

Bij het in kaart brengen van het buitenlandse aandeel in het fonds van De Gemeenschap heb ik opnieuw, net als bij het tijdschrift, op basis van de argumentatie van Van Rees en Dorleijn 2006 (zie hoofdstuk 4.5.1) de Vlaamse teksten ingedeeld bij de buitenlandse uitgaven. De tabel met een indeling naar taalgebied ziet er dan als volgt uit:

Periodes	Duits	Frans	Engels	Vlaams	Spaans	Hongaars	Latijn	Totaal	Totaal
Periode Kuyle 1925-1932	0	4	1	11	1	0	0	17	20%
Periode Vos 1932-1935	0	0	0	2	0	0	0	2	20%
Periode Nelissen/Vos 1935-1941	13	3	0	0	1	1	1	19	40%
Totaal 1925-1941	13	7	1	13	2	1	1	38	27%

Tabel 8.5 Vertalingen en uitgaven van buitenlandse auteurs

In de periode Kuyle (1925-1932) bestaat een duidelijk Vlaams-Franse oriëntatie. Met name de vertalingen van twee Franse boeken uit 1927 zijn daarbij interessant. Het gaat om *Genesius* van Henri Ghéon en om *Luther* van Jacques Maritain, een van de drie essays van zijn bundel *Trois réformateurs*. De toneeltekst van Ghéon en de essaybundel van Maritain zijn precies de eerste twee delen van *Le Roseau d'or*, een reeks van 52 boeken van auteurs uit het netwerk van Maritain, tussen 1925 en 1932 uitgegeven door de Parijse uitgeverij Plon. Kuyle kent deze reeks door zijn contacten met Maritain en Van der Meer de Walcheren en heeft via bemiddeling van de laatste de rechten voor de vertalingen gekocht. Het is dus geen toeval dat De Gemeenschap twee jaar later in 1927 dezelfde teksten uitgeeft. Voor de gedachte dat Kuyle van plan is geweest meer uitgaven van deze reeks op de markt te brengen, heb ik in het archief van *De Gemeenschap* en in het archief Kuyle van het Letterkundig Museum geen aanwijzingen kunnen vinden. Wellicht wilde Kuyle een op *Le Roseau d'or* gelijkende internationaal georiënteerde reeks uitgeven?⁶¹² Het is in ieder geval een interessante gedachte die goed past bij zijn ambities als uitgever in 1927. Door financiële problemen en door de na 1927 snel veranderende sociaal-economische en politieke situatie waardoor Kuyle in nationalistisch vaarwater terecht komt, is daar in ieder geval niets van terecht gekomen. Het fonds heeft geen andere Franse of anderstalige uitgaven uit de kring rondom Maritain gebracht. De beide andere Franse vertalingen uit 1930 betreffen een Misboek voor de jeugd en een vertaling van St. Bernard.

Bij de Vlaamse uitgaven gaat het maar liefst zeven keer om kinderboeken en vier keer om edities van humanitair expressionisten: een bundel poëzie van Gijsen in 1925 en drie uitgaven met bijna het complete verzameld werk van Paul van Ostaijen tussen 1928-1931. In de periode 1931-1934 waarin nationalistische opvattingen een belangrijke rol spelen in het denken van Kuyle (en overigens ook in de redactie van het tijdschrift), worden door de uitgeverij slechts drie titels uitgegeven van buitenlandse auteurs, waarvan twee Vlaamse. In de Groot-Nederlandse gedachte zijn dit eigenlijk geen buitenlandse uitgaven, zodat ook met betrekking tot de uitgeverij vastgesteld kan worden dat de buitenlandse oriëntatie in de eerste helft van de jaren dertig gering is. Op de achterzijde van de catalogus uit 1933⁶¹³ staat in grote

vetgedrukte letters: “Eigen cultuur, eigen literatuur” en na een korte reclametekst eindigt de pagina weer in groot en vet en onderstreept “Nederlanders! Koopt Nederlandsche boeken!” Nationalistische opvattingen blijken ook uit titels als *Missie en nationalisme* en *Nederlandsche liedjes* uit respectievelijk 1931 en 1932.

De 20% score in de periode Vos geeft een vertekend beeld omdat er in die periode maar tien boeken uitgegeven zijn. Met twee Vlaamse uitgaven krijg je dan al meteen een score van 20%.

Uit de tabel kan afgeleid worden dat een oriëntatie op de Vlaams-Franse literatuur in de periode Kuyle plaatsmaakt voor een oriëntatie op de Duitse literatuur in het tijdperk Nelissen/Vos. De belangrijkste verklaring hiervoor is de veranderde politieke situatie in Duitsland na de machtsovername van Hitler in 1933 en na de ‘Anschluss’ met Oostenrijk waarna respectievelijk veel Duitse en Oostenrijkse auteurs, die zich tegen de cultuurpolitiek van Hitler verzetten, moesten vluchten en hun boeken elders moesten laten uitgeven. Vos en Nelissen en ook Van Duinkerken hebben zich in de tweede helft van de jaren dertig bijzonder ingezet voor deze Duitse en Oostenrijkse emigranten, zoals ook de uitgevers Allert de Lange en Emmanuel Querido dat deden.

Van de in totaal 38 uitgaven van een buitenlandse auteur zijn er 13 oorspronkelijk Nederlandstalig (Vlaams). Het betreft twaalf maal een co-productie met de Antwerpse uitgeverij De Sikkel.

Van de 25 uitgaven die niet oorspronkelijk Nederlandstalig zijn, zijn er vier in het Duits gepubliceerd en één in het Spaans met de vertaling ernaast (*Poesias/Gezangen* van San Juan de la Cruz/St. Jan van het Kruis). De andere 20 edities zijn vertalingen.

De Duitse boeken dateren allemaal uit de periode 1935-1939. Het gaat o.a. om vier Duitstalige voorbeelden van emigrantenliteratuur van Joseph Roth (2x), Gerth Schreiner en Franz Theodor Csokor⁶¹⁴ en om een aantal uit het Duits vertaalde uitgaven die handelen over het opkomend nationaal-socialisme en fascisme (Wiesinger, Timmermans, Frankemölle). Ook de boeken van Mécs en De Semprun Y Gurrea, vertalingen uit het Hongaars en het Spaans, behoren tot die laatste categorie.

In vergelijking met de twee eerder genoemde uitgeverijen van exil-literatuur in Nederland is dit aantal overigens niet zo groot. Bij Allert de Lange verschenen in de periode 1933-1940 90 Duitstalige boeken van exil-auteurs. De redactie van dit fonds bestond uit Herman Kesten en Walter Landauer die beiden afkomstig waren van de joodse uitgeverij Kiepenheuer uit Berlijn. Bij Querido verschenen in dezelfde periode 110 boeken van Duitse emigranten onder supervisie van Fritz Landshoff die eveneens afkomstig was van Kiepenheuer en die kort na de boekverbrandingen in Berlijn op 10 mei 1933 naar Nederland gevlucht was.⁶¹⁵

8.8 Samenvatting en conclusies

1. Het fonds van De Gemeenschap is geen specifiek literair fonds, maar een algemeen cultureel, levensbeschouwelijk en maatschappelijk georiënteerd fonds. De fondsformule van de uitgeverij sluit hiermee naadloos aan bij de bladformule van het tijdschrift. In de beperkte secundaire literatuur over uitgeverij De Gemeenschap, zoals ik die in paragraaf 7.2 heb beschreven, wordt deze tot op heden gezien als een uitgeverij met vooral literaire uitgaven. Uit mijn onderzoeksgegevens blijkt overtuigend dat dit een te beperkte opvatting is, die veroorzaakt is doordat er nooit eerder systematisch onderzoek naar de fondsuitgaven is gedaan en die waarschijnlijk ingegeven is door de letterkundige achtergrond van de eerste directeur en doordat de literaire uitgaven het gemakkelijkst bereikbaar waren en het meest besproken zijn door recensenten.

2. Het fondsprofiel van De Gemeenschap heeft als gemeenschappelijke noemers dat het breed is, jong, modern en open katholiek. Er is een sterke relatie met de visie van Maritain dat geloof, kunst en politiek verbonden behoren te zijn met het leven. Deze visie is de belangrijkste verklaring voor het brede karakter van het fondsprofiel. Op basis van de uitspraken van Kuyle over zijn rol als uitgever (zie hoofdstuk 7.3) en op basis van de analyse van het fonds hanteerde Kuyle de volgende selectiecriteria: uitgaven moeten passen binnen de gedachte dat kunst, religie en leven met elkaar verbonden zijn, het moet bij voorkeur werk zijn van jonge en moderne auteurs, de uitgaven mogen niet anti-katholiek zijn, niet strijdig met geloof en zeden en ten slotte moet de uitgeverij er op kunnen verdienen. Ook in deze selectiecriteria komt het ambivalente karakter (tegelijkertijd modern en anti-modern) tot uiting.
3. De schrijvers die door de uitgever ingezet zijn als dragende auteurs van het fonds, zijn Albert Helman, Anton van Duinkerken en Hendrik Marsman. In tweede instantie ook Engelman, Kuyle, Van Ostayen, Revis, Bordewijk, Schreurs en Van Tichelen. De auteurs van wie de meeste boeken zijn verschenen, zijn grotendeels dezelfde als die in het tijdschrift het meest gepubliceerd hebben. Van Helman, Marsman en Van Tichelen zijn meer boeken uitgegeven dan op grond van hun bijdragen aan het tijdschrift verwacht kon worden en van Ab van Oosten en Henk Kuitenbrouwer minder. De uitkomsten bevestigen de conclusie dat er een zeer nauwe relatie bestaat tussen uitgeverij en tijdschrift, zeker in de periode 1925-1935.
4. De breuk in de redactie van het tijdschrift eind 1930 heeft, ondanks het feit dat Engelman geen directe invloed op de uitgeverij had, enkele duidelijk aanwijsbare gevolgen gehad voor het karakter en de samenstelling van het fonds. Buiten de consequentie dat Engelman zelf niet meer in het fonds publiceerde (de uitgave *Torso* is van 1931 maar Engelman heeft het manuscript, getuige de datering van het voorwoord, in juni 1930 al ingeleverd), hebben ook zijn vrienden Marsman en Helman, die tot die tijd voor een groot deel van de uitgaven zorgden, vanaf 1931 tot 1934 niet meer bij de uitgeverij gepubliceerd. Het gat dat zij in het fonds achterlieten, werd opgevuld door een aantal typische Kuyle-auteurs: Jacques Schreurs en de nieuwe zakelijkheid-auteurs Bordewijk, Revis en Van der Steen, die allen alleen in de periode 1931-1934 voor de uitgeverij werkten.
5. Het conflict tussen Kuyle en Van Duinkerken eind 1933 heeft ook directe gevolgen voor het fonds gehad, ook al was Kuyle eind 1932 reeds als directeur bij de uitgeverij vertrokken. De eerste consequentie was natuurlijk dat Kuyle zelf na 1933 geen boeken meer bij De Gemeenschap uitgaf. Maar ook zijn vriend Schreurs verliet het fonds en de nieuwe zakelijkheid-auteurs verdwenen eveneens. In 1934 en 1935 werden nauwelijks uitgaven bezorgd door De Gemeenschap. Verklaringen hiervoor vormen de negatieve energie die uitging van het conflict in de redactie en de splitsing die daarvan in 1934 het gevolg was, de slechte financiële situatie waarin de uitgeverij zich bevond en de weinig dynamische houding van uitgever Vos.
6. Als de resultaten van de uitgeverij gekoppeld worden aan de doelen die beoogd werden (zie hoofdstuk 7.3), dan kan geconcludeerd worden dat de uitgeverij er inderdaad voor gezorgd heeft dat een aantal teksten, door hun lengte niet geschikt voor publicatie in het tijdschrift, nu als boek heeft kunnen verschijnen, ten tweede dat het tijdschrift inderdaad meer aanzien kreeg, al was het maar doordat van een aantal tijdschriftauteurs, van wie weinig of niets beschikbaar was, boeken op de markt gebracht werden (of dat ook tot meer abonnees heeft geleid, heb ik niet vast kunnen stellen, in ieder geval steeg het aantal abonnees wel) en ten slotte dat de doelstelling

- om meer inkomsten te genereren jammerlijk mislukt is: de geschiedenis van de uitgeverij is een 16-jaar lange klaagzang over geldgebrek en financiële tekorten. Opvallend is dat in de uitgaven van het fonds nauwelijks reclame werd gemaakt voor het tijdschrift. Dat gebeurde evenmin in de catalogi en prospectussen. De uitgeverij werd dus alleen op indirecte wijze ingezet om het tijdschrift te promoten of verder te profileren, en niet op directe wijze in de pr van het bedrijf.
7. Het vertrek van Albert Kuyle als directeur per 1 november 1932 heeft duidelijk aanwijsbare gevolgen voor het karakter en de samenstelling van het fonds in de jaren daarna:
    - het aandeel literatuur daalt, m.n. het aandeel verhalend proza en het aandeel beschouwend proza over literatuur;
    - het aandeel beeldende kunst daalt en in plaats van bladmuziek verschijnen vooral uitgaven óver muziek;
    - het aandeel religie daalt aanvankelijk sterk, maar neemt daarna toe en wordt kerkelijker van karakter; net als in het tijdschrift is ook in het uitgeverijfonds een toenemende aandacht voor religie te ontdekken in de laatste vier jaar van zijn bestaan. In de periode 1933-1937 wordt slechts één boek met een religieus onderwerp uitgegeven, in de periode 1938-1941 maar liefst zes boeken.
    - het aandeel politiek-maatschappelijk stijgt en wordt internationaler van karakter; dit laatste is zowel te zien aan de onderwerpen (Spaanse Burgeroorlog en opkomend nationaal-socialisme) als aan het aantal vertalingen en publicaties in het Duits.
  8. Het aanstellen van financieel directeur Henri Nelissen per 8 november 1935 heeft duidelijk aanwijsbare gevolgen voor het karakter en de samenstelling van het fonds van de uitgeverij:
    - het aandeel literatuur (fictie) daalt sterk (vooral verhalend proza);
    - het aandeel religie en politiek-maatschappij (non-fictie) stijgt.
 Behalve met de veranderde politieke omstandigheden, opkomend fascisme en nationaal-socialisme en dreigende oorlog, heeft dit zeker te maken met de visie van Nelissen hoe van De Gemeenschap het beste een winstgevend bedrijf gemaakt kon worden en met zijn persoonlijke voorkeur voor levensbeschouwelijke onderwerpen en actuele politiek-maatschappelijke thema's.
  9. Net als in het tijdschrift zien we ook bij de uitgeverij dat het fonds voortdurend aansluit bij de moderne en vernieuwende stromingen in de literatuur. Dit blijkt in de eerste periode met name uit de publicatie van bundels met expressionistische poëzie van Marsman, Engelman en Slauerhoff, uit de uitgaven met short stories van Helman en Kuyle en uit de publicatie van gedichtenbundels van de Vlaamse humanitair-expressionisten Marnix Gijsen en Paul van Ostaijen. Het blijkt ook uit de uitgave van twee representanten van het *Renouveau Catholique* in Frankrijk (*Luther* van Jacques Maritain en *Genesis* van Henri Ghéon). In de jaren dertig komt dit vooral tot uitdrukking in de publicatie van de korte romans *Blokken*, *Knorrende beesten* en *Bint* van Bordewijk en van het andere proza en de poëzie van de nieuwe zakelijkheid, zoals de uitgaven van Revis en Van der Steen. In de tweede helft van de jaren dertig door de publicatie van Duitstalige boeken van exil-auteurs als Gerth Schreiner, Joseph Roth en Franz Theodor Csokor.
  10. Uitgeverij De Gemeenschap kent in haar fonds een behoorlijke internationale gerichtheid. Gemiddeld is 27% van de uitgaven geschreven door een buitenlandse auteur. In de periode Kuyle 1925-1932 is er duidelijk een Frans-Vlaamse oriëntatie. In de periode 1930-1935 zijn nauwelijks niet-Nederlandstalige auteurs uitgegeven. De oorzaak hiervan vormen de nationalistische opvattingen die in de directie en het bestuur van de uitgeverij in die jaren omarmd werden. In de periode Vos/Nelissen

(1935-1941) bestaat een overwegend Duits-Oostenrijkse oriëntatie. De veranderde politieke omstandigheden, die geleid hebben tot een uitgave van diverse politiek-maatschappelijke publicaties en van exil-literatuur, zijn hiervoor de verklaring.